

УДК 347.73

В. В. Фещук
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансового права та фіскального адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ СТАТУС АГЕНТІВ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ

Змістом валютного контролю є запобігання уповноваженими банками проведенню резидентами й нерезидентами через ці банки незаконних валютних операцій і своєчасне інформування відповідних державних органів про порушення резидентами й нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій. Обов'язки уповноваженого банку щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами й нерезидентами через ці банки, віднесені до функцій агента валютного контролю. Утім, на жаль, правовий статус агента валютного контролю досі не розкритий у наукових працях. Саме тому приділимо увагу визначенню правового статусу цього суб'єкта валютного контролю.

Вагомий внесок у дослідження завдань, функцій, повноважень Національного банку України, а також правовідносин у сфері діяльності центрального банку зробили М.М. Агарков, Л.К. Воронова, Д.О. Гетманцев, І.Б. Заверуха, А.М. Екмалян, Л.Г. Єфімова, В.Л. Кротюк, О.М. Олейник, О.П. Орлюк, А.О. Селіванов, Г.А. Тосунян, Г.О. Федоренко та ін. Окремі аспекти діяльності агентів валютного контролю були предметом дисертаційних досліджень Ю.М. Дмитренко, Н.Е. Златніної, Т.А. Латковської, І.Я. Хитрої та ін.

Агенти валютного контролю здійснюють у межах своєї компетенції контроль за проведенням валютних операцій резидентами й нерезидентами. Виняток можуть становити лише фінансові установи, які підконтрольні безпосередньо Національному банку України. Агентами валютного контролю відповідно до законодавства України є уповноважені банки, які є підзвітними Національному банку України. Національний банк України як координаційний орган у сфері валютного контролю забезпечує взаємодію агентів валютного контролю між собою. Повноваження агентів неоднакові, що пояснюється різною сферою їхньої діяльності. Проте Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» установлює єдиний правовий статус усіх агентів валютного контролю.

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III [3] зазначено, що банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії

шляхом надання банківських послуг. Банківські послуги дозволено надавати виключно банку. Отже, під час здійснення операцій в іноземній валюті уповноважений банк виступає агентом валютного контролю. Серед усіх агентів валютного контролю уповноважені банки відіграють головну роль у системі фінансового посередництва, маючи перевагу над іншими фінансовими посередниками за економічним потенціалом. Складний правовий статус уповноважених банків характеризується деякою суперечністю: з одного боку, вони зобов'язані захищати права своїх клієнтів, з іншого – інтереси держави. У своїй діяльності з валютного контролю уповноважені банки керуються Законами України «Про Національний банк України» [2], «Про банки і банківську діяльність», Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [1], постановами Правління Національного банку України, наприклад, Постановою Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах» від 12.11.2003 р. № 492.

На відміну від органів валютного контролю, уповноважені банки як агенти валютного контролю не мають права на видання нормативно-правових актів, не застосовують санкції за порушення валютного законодавства України. Їхня компетенція визначається повноваженнями щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами та нерезидентами. Змістом діяльності уповноважених банків як агентів валютного контролю є запобігання здійсненню резидентами й нерезидентами незаконних валютних операцій та/або інформування уповноваженими банками у випадках і порядку, установленому чинним законодавством України, відповідних органів державної влади про порушення резидентами та нерезидентами валютного законодавства та додержання ними актів органів валютного контролю.

Агенти валютного контролю в межах своєї компетенції мають право отримувати від резидентів і нерезидентів документи (або їх копії), пов'язані з проведенням валютних операцій, відкриттям і веденням рахунків: документи, що засвідчують особу фізичної особи; документи про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця; документи,

що засвідчують статус юридичної особи; свідоцтво про реєстрацію платника податків; документи, що засвідчують права осіб на нерухоме майно; документи, що є основою для проведення валютних операцій; паспорт угоди та ін.

При цьому слід мати на увазі, що агенти валютного контролю мають право вимагати надання тільки тих документів, які безпосередньо стосуються валютної операції, що проводиться. Якщо ж до проведення валютної операції має стосунок тільки частина якого-небудь документа, то може бути представлена завірена виписка з нього. Тут необхідно відзначити, що перелік документів, які може вимагати агент валютного контролю, не є вичерпним. Так, відповідно до ч. 5 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р. № 1702-VII суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний здійснювати до клієнтів високого ризику такі додаткові заходи:

1) стосовно іноземної фінансової установи, з якою встановлюються кореспондентські відносини в порядку, визначеному відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу, який згідно із цим Законом виконує функції державного регулювання та нагляду за суб'єктом первинного фінансового моніторингу:

а) забезпечувати збір інформації про репутацію установи, а також про те, чи була іноземна фінансова установа об'єктом застосування заходів впливу (санкцій) з боку органу, що здійснює державне регулювання та нагляд за її діяльністю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

б) установлювати, які заходи здійснюються іноземною фінансовою установою для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

в) з'ясувати на підставі одержаної інформації достатність і ефективність заходів, які здійснює іноземна фінансова установа щодо боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;

г) відкривати кореспондентські рахунки іноземній фінансовій установі та в іноземних фінансових установах із дозволу керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

2) стосовно національних, іноземних публічних діячів і діячів, що виконують політичні функції в міжнародних організаціях, їхніх близьких

осіб або пов'язаних із ними осіб (пов'язаними особами є особи, з якими члени сім'ї національних, іноземних публічних діячів і діячів, що виконують політичні функції в міжнародних організаціях, мають ділові чи особисті зв'язки, а також юридичні особи, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є такі діячі чи члени їхньої сім'ї або особи, з якими такі діячі мають ділові чи особисті зв'язки):

а) виявляти відповідно до внутрішніх документів із питань фінансового моніторингу факт належності клієнта чи особи, яка діє від його імені, до зазначеної категорії клієнтів під час здійснення ідентифікації, верифікації та в процесі їх обслуговування, а також те, чи є вони кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) або керівниками юридичних осіб;

б) установлювати з дозволу керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу ділові відносини з такими особами;

в) до чи під час установлення ділових відносин уживати заходів для з'ясування джерел походження коштів таких осіб на підставі отриманих від них документів та/або інформації з інших джерел, якщо така інформація є публічною (відкритою), що підтверджують джерела походження їх активів, прав на такі активи тощо;

г) проводити з урахуванням рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу, який згідно із цим Законом виконує функції державного регулювання та нагляду за суб'єктом первинного фінансового моніторингу, первинний фінансовий моніторинг фінансових операцій, учасниками або вигодоодержувачами яких є такі особи, у порядку, визначеному для клієнтів високого ризику;

г) проводити не рідше одного разу на рік уточнення інформації про клієнта.

Страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, крім заходів, передбачених цим пунктом, здійснюють також заходи для встановлення факту про те, чи є така особа за договором (полісом) страхування життя вигодоодержувачем (вигодонабувачем). У разі встановлення факту про те, що така особа є вигодоодержувачем (вигодонабувачем), до здійснення страхової виплати за таким полісом, про це інформується керівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу та проводиться поглиблена перевірка клієнта-держателя такого страхового полісу, за результатами якої приймається рішення щодо інформування спеціально вповноваженого органу.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р. № 1702-VII суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

– банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди й інші фінансові установи;

– платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;

– товарні й інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;

– професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів);

– оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;

– філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України.

При цьому слід мати на увазі, що агенти валютного контролю і їх посадові особи зобов'язані зберігати відповідно до чинного законодавства України комерційну, банківську та службову таємницю, що стала їм відома під час здійснення повноважень. У зв'язку із цим ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» необхідно доповнити положенням, яке визначатиме, які саме документи мають бути подані агентами валютного контролю в разі наявності інформації про порушення актів валютного законодавства України особою, яка здійснює валютні операції. Ці документи мають містити таку інформацію:

1) відносно юридичної особи – найменування, ідентифікаційний номер платника податків, місце державної реєстрації, її юридичну та фактичну адреси, зміст порушення з указівкою порушеного нормативно-правового акта, дату здійснення й суму незаконної валютної операції або порушення;

2) відносно фізичної особи – прізвище, ім'я, по батькові, відомості про документ, що засвідчує особу, адресу місця проживання, зміст порушення з указівкою порушеного нормативно-правового акта, дату здійснення та суму незаконної валютної операції або вказаного порушення.

Такі документи уповноваженому банку як агенту валютного контролю нескладно буде отримати від особи, яка здійснює валютні операції, оскільки відповідно до п. 1.3 Правил, затверджених Постановою Правління Національного банку України від 29.12.2007 р. № 496, для здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні фізична особа має подати до банку такі документи: платіжне доручення або заяву на переказ готівки, або документ відповідної платіжної системи на відправлення переказу; паспорт або документ, що його замінює; документи, що підтверджують наявність підстав для здійснення переказу за межі України (далі – підтвердні документи).

Фактично система валютного контролю, заснована на попередньому контролі з боку комерційних банків за валютними операціями своїх клієнтів, є недостатньо ефективною, адже банки під загрозою юридичної відповідальності змушені виконувати невласливі їм функції контролю. Крім цього, є ймовірність переслідування банків із боку клієнтів за невиконання чи несвоєчасне виконання їхніх законних доручень, через суворе дотримання банками вимог органів валютного контролю або ж імовірність застосування фінансових (штрафних) санкцій із боку НБУ в разі виявлення навіть незначних помилок під час контролювання їхньої валютної діяльності. Разом із тим НБУ не володіє інформацією про всі валютні операції, вона стає доступною лише під час здійснення перевірок на місцях, зазвичай вибіркових, у зв'язку з обмеженістю їхньої тривалості. Також слід згадати й про неефективність ліцензування, особливо операцій капітального характеру. Воно є малоєфективним, оскільки офшорні юрисдикції дають змогу вітчизняним підприємствам без порушення закону створювати закордонні активи. Отже, значна частка валютного контролю припадає на комерційні банки, що змушені перевіряти документи, якими засвідчене право на отримання та надсилання коштів.

Переймаючи світовий досвід, слід створити відповідну структурну одиницю, на яку було б покладено функції валютного контролю, а завдання комерційних банків полягало б лише в поданні інформації про виконання ними тих валютних операцій, які підлягають контролю. Скажімо, у Франції збережено такий орган, як TRACFIN, що накопичує інформацію про підозрілі валютні операції та запобігає витоку конфіденційних даних; у США функціонує спеціальний орган FinCEN, який у режимі реального часу відстежує всі фінансові трансакції.

Функції спеціального контрольного органу можна покласти на спеціально створену структурну одиницю, підпорядковану Нацбанку, яка володіла б високими технологіями, спеціально розробленим програмним забезпеченням і досвідом контролювання валютних операцій фінансових установ, взаємодіяла з комерційними банками, правоохоронними органами, податковими та митними органами. Відповідний контрольний орган у режимі реального часу збиратиме, накопичуватиме, аналізуватиме й передаватиме інформацію про міжнародні фінансові трансакції та валютні операції, що містять ознаки сумнівності щодо дотримання норм чинного законодавства, у відповідні органи.

При цьому комерційні банки нестимуть відповідальність лише в разі:

– невиконання вимог щодо ідентифікації й перевірки клієнтів;

– неподання спеціальному контролюючому органу інформації про здійснення міжнародних валютних операцій чи операцій із готівкою понад установлені обмеження;

– невиконання обов'язків щодо подання інформації про надходження заявки на виконання сумнівних операцій, що потребують попереднього дозволу НБУ;

– невиконання вимог щодо зберігання документів, відносно яких встановлено строк зберігання;

– розголошення інформації щодо надходження заявок на виконання сумнівних операцій.

Таким чином можна буде розмежувати завдання валютного контролю. Наприклад, Нацбанк здійснюватиме контроль лише за комерційними банками, перевіряючи дотримання ними валютного законодавства, як такими суб'єктами валютних відносин, які надають валютні послуги, а створений орган контролюватиме законність дій тих суб'єктів, у яких у результаті їхньої поточної діяльності виникає потреба у валютному обслуговуванні.

У той же час для вдосконалення адміністративно-правового статусу органів валютного регулювання й контролю необхідно під час розроблення та прийняття Закону України «Про основи валютного регулювання і валютного контролю в Україні» визначити систему органів і агентів валютного контролю, їхні права й обов'язки, відповідальність. Також слід визначити межі повноважень щодо здійснення валютного контролю Кабінетом Міністрів України та Національним банком України, а також закріпити за ними статус органів валютного контролю.

Таким чином, необхідно визначити загальні засади та порядок здійснення зазначеними органами валютного контролю за валютними операціями з метою визначення їх відповідності вимогам чинного законодавства України про валютне регулювання та валютний контроль, а також за дотриманням вимог повноти й достовірності обліку та звітності з валютних операцій.

Інші суб'єкти владних повноважень мають бути віднесені до агентів валютного контролю. При цьому агентами валютного контролю Кабінету Міністрів України слід визначити органи державної фіскальної служби України; інші органи виконавчої влади, уповноважені здійснювати функції агентів валютного контролю Кабінету

Міністрів України на основі законів України. Агентами валютного контролю Національного банку України мають залишатись уповноважені банки, що будуть як агенти валютного контролю підзвітні Національному банку України та діятимуть у рамках повноважень, наданих їм Національним банком України.

Література

1. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 17. Ст. 184.

2. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29. Ст. 238.

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5–6. Ст. 30.

Анотація

Фещук В. В. Правовий статус агентів валютного контролю. – Стаття.

У науковій статті розкрито права й обов'язки агентів валютного контролю. Автором акцентовано увагу на необхідності вдосконалення їх правового статусу. Внесена пропозиція щодо розширення переліку агентів валютного контролю.

Ключові слова: валютний контроль, валютне регулювання, органи державної влади, Національний банк України, контроль, нагляд, регулювання.

Аннотация

Фещук В. В. Правовой статус агентов валютного контроля. – Статья.

В научной статье раскрыты права и обязанности агентов валютного контроля. Автором акцентировано внимание на необходимости совершенствования их правового статуса. Внесено предложение расширить перечень агентов валютного контроля.

Ключевые слова: валютный контроль, валютное регулирование, органы государственной власти, Национальный банк Украины, контроль, надзор, регулирование.

Summary

Feshchuk V. V. Legal status of agents of currency control. – Article.

In this scientific article the rights and obligations of agents of currency control are disclosed. The author focuses on the need to improve their legal status. The author proposes to expand the list of agents of currency control.

Key words: currency control, currency regulation, state authorities, National Bank of Ukraine, control, supervision, regulation.